

Hagyomány / újraértelmezés

Bíró József haikuinak poétikájáról *Welcome* című verseskötete tükrében

Bíró Józsefnek, a kortárs magyar (neo-)avantgárd poézis közismert és kiemelkedő alkotójának egyik igen kedvelt, noha egyáltalán nem kizárólagosan használt műformája a haiku. A művész távol – keleti orientáltsága, az áziasai kontinens és annak számos kultúrája iránti töretlen szeretete, elementumainak elmélyült – ismerete, s a bölcséleti hagyományok iránti fogékonysága több kötetében, (*Asia, Kado, Mukkeum Si, Tükörmáglya, Stromatolite*) azok tematikájában és műfaji repertoárjában részben vagy egészben jelen van, haikuírói munkásságának azonban legterjedelmesebb és legjelentékenyebb lenyomata kétségkívül a 2013-ban napvilágot látott, *Welcome* címet viselő, háromszor harminchat, azaz száznyolc különös haikut magánban foglaló verseskötete¹.

Mielőtt konkrétan rátérnénk arra, poétikailag-lírarretorikailag milyenek is Bíró József avantgárd, formával és tartalommal egyaránt igencsak merészen – *előálló* haikui, érdemes néhány mondatot ejtenünk a haiku, mint műforma, mint műfaj fogalmáról, meghatározásáról. Többek között Szepes Erika foglalja össze találóan és tömören azt, mit is értünk, érthetünk *haiku* alatt *Tizenhét szótag – Esszék és elemzések* című tanulmánykötetének egyik írásában. Nos, kissé talán leegyszerűsítve: a haiku a japán irodalmi hagyományban mindig 5-7-5 szótagból álló, háromsoros műforma, mely általában egy természeti kép versben való megjelenítése mögé valami rejtett, kódolt, bölcséleti mélységű életvezetési tanácsot is nyújt. A műfaji kritérium magyar nyelven is az 5-7-5 szótagos strófa, mely lehetőleg tartalmazzon valamiféle természeti képet, majd a harmadik sorban pedig nem árt, ha valamiféle frappáns, nem várt képzettársításból / állításból fakadó csattanóval zárul. A japán nyelvben és kultúrában mindez kiegészül bevett szimbólumok, folklorisztikus és mitológiai elemek panelszerű használatával és az adott évszakra történő, szinte kötelező jellegű utalással, melyek a magyar nyelvben és irodalomban, s persze az európai és nem távol-keleti irodalmakban természetesen gyökeresen átértelmeződnek. Szepes Erika szerint, lévén átfogó magyar

---

¹ Hivatkozott kiadás: BÍRÓ József, *Welcome*, Budapest, Napkút Kiadó, 2013.

mitológia egyáltalán nem létezik, a magyarországi haikuirodalom immár önmaga mitológiáját teremti meg, s hol átvesz képeket és szimbólumokat a ránk hagyományozódott görög-római,

illetve zsidó-keresztény kultúrkörből, hol pedig a kortárs költők önnön magánmitológiájukat teremtik meg a műforma radikális újraértelmezése által. A magán – mitologikus haikuk mellett a magyar irodalomban megfigyelhető a tradicionális, természeti képeket megjelenítő és azok által bölcséleti – mélységű – képes – beszédet – használó haiku. Adott mindemellett egy olyan, harmadik irányvonal is, mely a festői természeti – képvilágából, s egyáltalán, a vizualitásból, mint olyanból, megkísérel kilépni, – szimbolikus közlendő helyett inkább filozofikus regisztert követ, bölcs, szentenciózus állításokat fogalmaz meg az 5-7-5 szótagos műformába zártan, a csattanóra, japánul az úgynevezett *kiredzsire* helyezve a hangsúlyt ... Azt azonban Szepes Erika is kiemeli a haiku definíciója és a magyar haiku sajátosságainak taglalása során, hogy mindezekből a tendenciáktól igen nagy, eredeti, formabontó – formaalkotó eltérések lehetnek az egyes kortárs szerzők és műveik szintjén – a kortárs magyar irodalomban tehát a haiku ugyan távol-keleti, japán eredetű, alapvetően 5-7-5 szótagos, háromsoros versforma és műfaj, amely azonban saját nyelvi-irodalmi-kulturális kontextusából kiszakítva igencsak önállóul látszik, a kortárs-posztmodern költészetben pedig szintén számtalan formát, változatot, alváltozatot ölt(*het*)...

A magyar irodalom keretein belül tehát igen nagy, szinte végtelen lehetőségeket rejt látszólagos zártsága, minimalizmusa, tömörsége ellenére. Bíró József, az európai avantgárd és a magyar líratörténeti tradíció felől közelítő, ám a távol-keleti hagyományokat és kultúrákat is mélyen ismerő szerző pedig ugyancsak a végletekig kihasználja és újraértelmezi a haiku műfaja által nyújtott lehetőségeket. A *Welcome* kötet száznyolc haikuja gyakorlatilag mindent és valóban mindent megvalósít, ami a tizenhét szótagos műforma zárt struktúrájába tematikailag és tartalmilag beleférhet:

1951. 05. 19.

megvert ... az ISTEN ... – ...

hogya ... – : magyarnak születtem !

... : nincs ————— megérkezés ?!

A háromszor harminchat versre tagolt kötet első háromsorosa a személyességet szinte a szélsőségekig *viszi*, hiszen címében a költő születési dátumát adja, – itt tehát kétségkívül önmaga, a biográfiai személy (is) beszél, ugyanakkor nem áthat benne politikai-történelmi tartalmat is érinteni, ama súlyos kérdést feszegetve, vajon a magyar nép történelmi sorsánál fogva átkozott-e, és a történelem hányattatásai után sem a nemzet, sem az egyes ember számára nem jöhet el a megnyugvás, a *megérkezés* ideje? Itt a japán műforma sajátosan európai, sajátosan közép-európai, sajátosan magyar tartalommal párosul, azaz lényegében már csak külső, metrikai megjelenésében és minimalizmusában emlékeztet az eredeti japán haikura.

Egészen hasonló tematikát és súlyos, történelmi üzenetet fogalmaz meg egy későbbi, a Kádár-korszak máig feldolgozatlan és aktuális problémáját, az ügynökkérdést és annak személyes-historikus örökségét feszegető háromsorosa:

III / III – esasosös - .. - .....

... i**X** ... **Y**pszilon ... **Z**é ...
 és ... a töb bi **ek** ... és ... a
 töb bi **ek** — : ... és ... a ...

A költő alig mond valamit arról, miként volt szabadságvágyó ellenzéki értelmiségi a diktatúra ideje alatt, hogyan zaklatta az állambiztonság őt – magát, miképpen vették körül a besúgók, hozták *kellemetlen helyzetbe* olyan emberek, akikben (adott esetben) megbízott és nem is gyanította, hogy ügynökök lennének, – e töredékes három sorban mégis megannyit elmond, hogy oldalakon át lehetne sorolni...

Sokrétű, sokregiszterű haiku-összeállítással van dolgunk, s a konkrét-történelmi-személyes-politikai tartalmakon túl természetesen nem hiányoznak az olyan vers-miniatúrák sem, amelyek a haiku eredeti műfajának megfelelően (noha ez – esetben tájképleírás mellőzésével) filozófiai-bölcséleti útmutatásokat kínálnak:

IMPERATIVUS

fogadd békével :

majd hagyd kivirágzani

: méltó halálod

Egyszerű, mégis mély filozófiai-teológiai parancs, *imperativus* e három sor, mely szerint az ember akkor őrzi meg emberi méltóságát, ha nem lázad sorsa ellen, és ha eljött az idő, békével fogadja *méltó halálát* – a parancsolatba foglalt sztoicizmus itt kulturális utalást is rejt, hiszen szellemiségét tekintve meglehetősen közel van a buddhizmus tűrés-tétlenség-tolerancia-parancsolatához...

Nem hiányoznak a kötetből persze az olyan súlyos darabok sem, melyek (európai) történelmi tragédiákat idéznek meg, éppen ezért csak a maguk kontextusában értelmezhetők:

SOAH

Pilinszky – parafrázis

botorányamimeg
történhetettmindaza
mimegtörténtszent

A fenti haiku, mely a Soá, a Holokauszt gyalázatos történelmi tragédiájának állít emléket tematikája által csak európai, alcíme által, lévén Pilinszky-parafrázis, még inkább csak magyar történelmi kontextusban értelmezhető, ily módon tehát a formán, az 5-7-5 szótagos haiku-formán kívül minden kapcsolatot megszakít a japán tradícióval és kizárólag ezen kontinens történelméhez kötődő opussá válik.

Egyetemes, globalizálódó világunkban egyre aktuálisabb, országoktól, kultúráktól független témát választ az alábbi haiku, mely a hajléktalanság, az otthontalanság problematikáját boncolgatja:

HOMELESS

fetreng ... a ... szennyben
- áldozat ? - ... netán ? – *mindegy*
... : át – lép – nek ... : rajt – ta

Teljesen mindegy tehát, az otthontalanná vált ember áldozat-e, mások felelnek-e a sorsáért, avagy pedig önhibájából került oda, ahová – *átlépnek rajta*. A közöny, részvétlenség és önzés az emberiség éppen – aktuális ideológiai, társadalmi *formációitól*, kultúráktól, korszakoktól független attribútuma, s ezen örökprobléma bemutatása által a vers filozófiai mélységekbe hatol.

Külön kategóriát képeznek a kötetben a dedikált és / vagy emlékező versek, melyek extrém, *felidézõ* – személyességük okán ugyancsak meglehetősen nagy távolságra kerülnek az eredeti japán haiku műfajkonstituáló elvárásaitól:

NÉLKÜLEDVELED

(- (*Valcz*) – Vallai Péter emlékére -)

*verseimbe me
nekülök többenemné
zek időnk mögé*

Eme vers, melyet a költő színész – nemzedéktársa és barátja, Vallai Péter emlékére írt, ugyancsak kilépés az eredeti kulturális környezetből, és a haiku mint forma európai, magyar és egyúttal személyes, mondhatni radikális újraértelmezése-újraalkotása.

Merész kísérlet példának okáért az alábbi, provokatív módon, a kultúrák közötti határátlépés igényére utalva angol címet viselő mű is, mely szinte a lehetetlenre vállalkozik. A *nem-létező*, pontosabban szórványos emlékekben létező (ős)magyar mitológiát életre – hívva alkot *sajátosan* – magyar – haikut:

LANDSCAPE

*ko balt kék tó ... : tük
ré re TU RUL ... röp te ... raj
zol ... a rany szab lyát*

Stimmel a természeti kép, stimmel a mitológiai elem, stimmel a váratlan-meglepő, szentenciózus befejezés, a haiku számos műfajalkotó jegye megjelenik a műben – a turul,

ezen ótörök-ősmagyar, több európai és ázsiai nép folklórában élő, mitologikus madár, mint motívum ugyanakkor politikailag terhelt, napjainkban sztereotip módon a nemzeti radikalizmussal, a szélsőjobboldali gondolkodással, a rosszemlékű, kirekesztő nacionalizmus politikai ideológiájával társított szimbólum. Ily módon való versbefoglalása merész költői gesztus, az avatatlan olvasó pedig akár tévesen az alkotó politikai elkötelezettségét és / vagy annak irányultságát is *kiolvashatná belőle...* **Bíró József esetében ez szóba sem kerülhet !**

Egy következő, ugyancsak (*közvetítő jelleggel*) a globális kultúra nyelvén, (bár latin eredetű) angol címmel ellátott vers, ismét egyszerre végtelenül személyes és egyetemesen – emberi mondanivalót fogalmaz:

PROCLAMATION

(**nem**) ... nem ... kí vá nom
fel fal ni ... (**nem**) ... : i má dom
... a ... : sza bad sá got

A szabadság mind az egyes ember, mind pedig az egész emberiség számára elidegeníthetetlen és egyetemes érték, így a látszólagos személyes perspektíva, az egyes szám első személyű megszólalásmód ellenére a költő ez alkalommal is filozófiai mélységű igazságot fogalmaz meg, nyelvi és kulturális kontextustól függetlenül.

A távol-keleti kultúrára való erős, explicit utalásokat tartalmazó, eredetüktől el nem szakadó, inkább magyar nyelven való megalkotottságuk mellett (vagy annak ellenére) ahhoz visszanyúlni kívánó haikuk, miként arról a kötet vége felé olvasható egyik költemény tanúskodik, ugyancsak helyet kapnak e sokrétű összeállításban:

CHANGCHOU

... **adj !** ... *édespénzt* ... és ...
- HARAGVÓ – ... – HALÁLMA DÁR -
: *h o z z* ... : **csészényi rizst**

Az egyértelmű, hogy valamely távol-keleti nyelven való címadás és a koldus által kért *csészényi rizs* motívuma rekontextualizálja az adott verset és a műfajt is, rávilágítva, hogy a költő, bár meglehetősen kreatívan és szabadon bánik a versformával, mégsem feledi annak eredetét és kulturális hátterét.

A *Welcome* kötet egyik legutolsó alkotása pedig olyan felszólítást foglal magában, amely ugyancsak közvetlen – összhangban van a távol – keleti vallásfilozófiákkal, továbbá a haiku műfajával szoros kapcsolatban álló buddhizmussal, s egyúttal visszatér a magyar irodalmi *talajon* meghonosított versforma forrásvidékéhez is:

SKYES — PA

... légy' ... áldozat ... most ...
- *semmisülj* ... légy' áldozat -
: *fenntartás*' ... – *nélkül*

A buddhizmus sztoicizmusa, a minden külső hatás, az ember sorsának elfogadása, ez esetben az áldozat szerepének fenntartások nélkül történő vállalása egyébiránt igencsak szoros kapcsolatban áll az emberi türelemmel, megértéssel, könyörületességgel, toleranciával – azzal a gondolkodásmóddal, amelyet az európai kultúrkörben kissé talán pontatlan, de mégis elterjedt módon humanizmusnak szokás nevezni : amely humanizmusnak Bíró József minden egyes művében költészetének elidegeníthetetlen vezérlőelve, bár nagy áttételekkel, de kétségkívül sokrétű, olykor kísérleti jellegű, máskor nagyon is tradicionális technikákkal *dolgozó* haikuinak is egyik központi eleme. A költő természetesen nem tud kibújni a bőréből, s nem is óhajt megszabadulni következetes – poétikájától, elveitől, alkosson bármilyen formában, műfajban...

Miként Bíró József minden kötetének esetében, haikui kapcsán is érdekes és fontos szempont a költemények vizuális megjelenése, írásképe, tipográfiája. Szerzőnk védjegye az egyéni, formabontó-formaépítő, jelentésképző és jelentésrejtő, jelentéstöbbletet kölcsönző, szokatlan tipográfia, s nincs ez másként a *Welcome* háromsorosai esetében sem. A költő itt is variál a betűtípussal, betűnagysággal, írásjelekkel, félkövér, dőlt, normál, kis- és nagybetűk kombinációival, ezek az olykor furcsa megoldások pedig minden esetben valamilyen irányba orientálják az olvasót a szövegek értelmezésében. S bár látszólag talányos, írásjelekkel és vizuális-formai megoldásokkal túlterhelt szövegekkel állunk szemben, annyi mégis

bizonyossággal tudható, hogy az egyes szavak nagyobb, a többtől eltérő, és / vagy félkövér betűvel való szedése kihangsúlyozni, a kisebb betűvel való szedés *halkítani* hivatott a versszövegek egyes jelentéselemeit, míg a kihagyott, kipontozott, vagy csupán egyes betűikkel hiányosan jelölt szavak az olvasóra hárítják az adott jelentéselem kipótlásának és / vagy megalkotásának feladatát. A haiku a maga bölcselkedő regiszterével, szimbolikus beszédmódjával és mindössze tizenhét szótagba záródó, már-már hermetikusan zárt terjedelmével és struktúrájával amúgy is, eredetileg is igen lakonikus, talányos, nehezen értelmezhető műforma, melyben a mindenkori befogadó kvázi a költő szerzőtársává lép elő, s az ő feladata, hogy kitöltse / feltárja azon szemantikai mezőket, melyeket a szerző üresen / rejtve hagyott. A tizenhét szótag, íródjék bármilyen nyelven, az eredeti japán haikuforma bármilyen kultúrkörben történő továbbgondolásaként és újraértelmezéseként, tehát már terjedelménél fogva is eredendően többet hallgat el, mint amennyit elárul, s paradox módon mégis többet foglal magában, mint amennyi az őt magát felépítő szavak összeadó jelentéseinek összessége. Az avantgárd, egyes elemeket kihangsúlyozó, más elemeket jelentéktelennek álcázó, avagy sifrírozó-elrejtő tipográfia, íráskép a műforma ezen eredendő sajátosságait árnyalja tovább, még nagyobb gondolkodásbéli aktivitásra és szerzőtársi szerepre ösztönözve mindenkori olvasóját.

A *Welcome* kötet számos (kulcs)pontjáról fentebb idézett és röviden vizsgált haikuk arról tanúskodnak, hogy Bíró József nagy lírapoétikai eredményeket előidéző sikerrel alkalmazta és építette be saját költői alkotásmódjába, életművébe ezt a műformát is. Az 5-7-5 szótagból felépülő háromsoros poémák a lehető legnagyobb változatossággal, mind az eredeti kritériumok teljes vagy részleges figyelembevételével, esetenként figyelmen kívül hagyásával / radikális átértelmezésével sikerrel idomultak a magyar líranyelvhez és az avantgárd alkotásmódhoz. Személyesség, történelmi – traumák – tragédiák, kultúr(a)-specifikus, identitással összefüggő *témák*, egyetemes tartalmak és filozófiai-teológiai mélységű mondanivalók, a távol-keleti és az európai kultúrák közötti határátlépés, közvetítés igénye, (s a sort még folytathatnánk) – mindez kényelmesen belefér a *Welcome* – kötet száznyolc, olykor talányos, egyebekkor nagyon is nyíltan és tömören fogalmazó haikuiba. Tizenhét szótag 5-7-5 szótagos elrendezésben, három sorba tördelve olybá tűnik, sokkal több tartalmat képes integrálni, mint amennyire a terjedelméből első ránézésre futná, s Bíró József számára a haiku olyan (kölcsonzött) versforma, melynek *távoli* eredete korántsem elválasztja, hanem – a költő mindenkori és mindenek feletti humanista *életvezetésének* – létszemléletének megfelelően, – összeköti az embereket, éljenek akár a második évezred első évszázadának Magyarországon, avagy bárhol másutt a *világon*...